

a jelentésük már megvan, de súlyuk még nagyon ingadozó. Így különböző súlyú szavak, kifejezések kerülnek egy csoportba, amelyeket Leó — mivel súlyukat azonosnak érzi — felcserél, az alkalomnak és a hangulatának megfelelően.

A költő felismerte a szerepvállalás leói lehetőségeit, azt, hogy ő egy időben voltaképpen a két dologról is tud beszélni: Leóról is, és a külvilágról is.

Csodálkozásaink forrásai mi mások lehetnének, mint Leó tündései, amelyek bizonyára hidegen hagynák a felnőtteket, ha Leó lépten-nyomon nem szólna róluk — a felnőtt világról — elmarasztalólag. Pedig ezek a leói megállapítások a kis oroszlán szemszögéből nagyon is indokoltak, mert a „nagykorú világ”, ahelyett, hogy hagyná a saját rendszerében háborítatlanul kifejlődni Leót, állandóan befolyásolni próbálja. Megkísérli saját alakjára formálni az összes létezőt, és ez még annak sem tetszhet, aki keveset tud,

Ma ágyúdörgésre ébredtem
vagyis arra
hogy pufogatnak összevissza.
Azért az ünnepeket is
lehetne két órával
később kezdeni.

(Leó és az ünnep)

Az eddigi megállapításokat alátámasztani látszik a kötet utolsó versének a címe is: *Innen már csak 10 km Leó. De igazából Leótól ez messze van.* Ez költészet.

KALAPÁTI Ferenc

A HONFOGLALÓ

Dettre János: *Új partok felé.* Életjel Könyvek 20., Szabadka, 1979

A Tanácsköztársaság emigránsai gondolkodáskultúráát, szellemet honosítottak meg vidékünk akkori, rosszkedvűen ébredező kisvárosaiban. Dettre János kétségtelenül az élen járt közöttük, s ebben széles körű műveltségén, fejlett íráskészségén kívül az a körülmény is szerepet játszhatott, hogy a forradalom napjaiban vezető szerepet töltött be, s a terrorra törekvő szélsőségeket egybefogva a demokratikus haladás érdekében munkálkodott. Gyötrődő, felelősségteljes, eredeti személyiség volt — ami onnan is látszik, hogy az önfeláldozón reformista Széchenyi valamint a jövőndő színházához önkéntesen téglát hordó fiatal Lukács

György egyaránt eszménye, amikor az értelmes társadalmi cselekvés számára már csak a kultúra felemelkedésében lát lehetőséget.

Dettre János elsőként élte meg a jugoszláviai magyar kultúrának azokat a dilemmáit, melyek az új körülményekbe szakadt magyarságot azóta is foglalkoztatják. Konceptiója akkor is önálló volt, amennyiben tevékenységének egészét elválaszthatatlannak tartjuk Gömöri Jenő folyóiratától, a *Tűztől*, amit Bosnyák István fedezett fel irodalmi köztudatunk számára. (Vö. *Szóakció* I., Forum, Újvidék, 1980) A volt szegedi főispán közvetve legalább olyan mértékben volt eszmei programadója, mint lelkes követője a pozsonyi (bécsi) folyóiratnak (hetilapnak). A lap 1922. július 30-i számában *Szózat az utódállamok összes magyar íróihoz és újságíróihoz* címen kulturális feladatokat megjelölő felhívást intéz az idegenbe szakadt magyarság értelmiségijéhez. Dettre János korábbi cikkeiben már felbukkan az említett szövegben kifejezett alapgondolat. A *Bács megyei Napló* főszerkesztője hozzánk érkezésétől, szerepvállalásától kezdve, a körülményekhez alkalmazkodva, de ugyanakkor szervesen folytatva korábbi magatartását, a többségi nemzethez, az államkeretekhez való alkalmazkodás elvét, a békepolitikát, a magyarság lelki és szellemi egyensúlyának megteremtését, etnikai kontinuitásának megtartását szorgalmazta. Elképzeléseiben a hídfunkció hasonlóképpen nem kaphat nyomatékot, mint Gömöriék *Szózatában*. Ennek oka nyilván abban rejlik, hogy Dettre Jánost legfeljebb az alkata indíthatta elmélkedésekre, a mélyen átértett körülmények és lehetőségek nem annyira a délszláv kultúrához való közeledésre, mint inkább a magyarság öntudatosodására, békés önművelésre indították. Nem volt ugyan nacionalista, de nemzetközponitú igen, s mivel számára a kultúra elsősorban az európaisággal volt azonos, a magyar kulturális szupremáciát nemzetféltésében is természetesnek érezhette. Ő konkrét szükségletekkel szembesülve működött, s nem terhelhette külön feladattal azt, akinek az életképességében egyelőre kételkedett. Dettre János számára az internacionalizmus humanizmust, alkalmazkodókészséget, szeretetteljes megértést jelentett. Embervallást hirdetett, a politikusi harcosság idegen volt attitűdjétől; bizalommal volt az emberek iránt, hitt az egységes népakaratban, egyidőben volt liberális, demokratikus és arisztokratikus. Nézőpontja pártfelettségéből következett, hogy a nagy október gondolatának jövőjében éppen úgy bízott, ahogyan az angol konzervatív párt győzelmét nyugtázta. Az erőszak volt a legfőbb rossz számára, ezért elsőik között adhatott hangot a jobboldal megszilárdulása s ennek végkövetkezménye, a fasizálódás miatti aggályának.

Kezdetben annyira erősek a kisebbségi lét fenntartásával kapcsolatos szorongásai, hogy a *Tűz* elveivel ellentétben, az együvé tartozás tudatának ápolását az egyetemesebb esztétikai igény fölé helyezi. Ezzel elvileg arra a szintre ereszkedik, melyet nem egészen egy évtizeddel később a hasonlóképpen megalkuvó Szentelky Kornél szerkesztői gyakor-

lata képvisel. Mentségére legyen mondva, hogy az ő szemlélete nem korlátozódott a művészeti alkotásokra, hanem a kultúrának a teljességét tartotta szem előtt. Nemzeti közösségi érdekeket védve, az értékek megőrzését kezdetben lényegesebbnek vélte az önálló alkotásoknál, az intézményes szervezkedést előnybe helyezte a még homályos gondolatok és érzések művészi megfogalmazásával szemben. A dilettantizmusnak ekkor még csak az előjelei voltak megfigyelhetők, a következmények még nem látszottak. A kultúrpolitikát megfontolt elemzés helyett a szorongás parancsolta kellés irányította.

Nem véletlenül találhatott a *Tűz* koncepciójában fontos támaszt és öngazolást Dettre János, hiszen maga a folyóirat számolt be róla, hogy a mi elmaradott vidékiünk mutat a legnagyobb érdeklődést a tervezet iránt. Bosnyák István bukkant a cikkekre, melynek értelmében a szabadkai újságíró-szekció afféle irodalmi vezériséget szánt Dettre Jánosnak. Neki többek között megbeszélésre kellett összehívnia az érdeklődőket, a *Tűz*-program ismertetése és helyi vonatkozásai kidolgozása céljából. Bosnyáknak nem Dettre munkássága a témája, ezért Bori Imre irodalomtörténetére hivatkozva úgy véli, hogy a „*Tűz* megbízatása nem mondható a legszerencsésebbnek”, mert a *Bácsmezei Napló* főszerkesztője még 1924-ben is csak egységes magyar irodalomról beszél. A Dér Zoltán válogatásában kiadott Dettre-szövegek, ha nem cáfolják is teljes mértékben, mégis átértékelik e hiedelmet. Az íráskor tanúsága szerint ugyanis, amilyen mértékben Dettre János közelebb került a vajdasági valósághoz, a kisebbségi élet fokozódó nehézségeivel, valamint az ezt tükröző irodalom számonkérésével párhuzamosan egyre inkább szigorította a megítélés mércéjét. 1927-ben tehát korántsem tagadta meg önmagát, csupán az erőket összefogó vezér fellépését tartotta elkerülhetetlennek. Valóban Szenteleky előtt járt, amikor azt harsogja, hogy „Dosztojevszkij orosz tudott maradni, akárhol írt, a vajdasági író első kötelessége, hogy vajdasági legyen”, ám ugyanitt előre szembeszegül a Vajdasági Kazinczyjának későbbi, gyöngeségből vállalt különmércéjével: „A tehetségtelenekek — akár hivatásosak, akár dilettáns, 'széplelkek' — nem amnesztiát kell hirdetni, — hanem — statáriumot.” (*Amnesztia vagy statárium?*) E Szenteleky előtt taposott úton azonban majd csak Szirmai Károly jár.

Azt hihetnénk, hogy az egyetemes nemzeti mércén tartalmi-tematikai szempontból helyet kapott vajdaságiasság mégiscsak újdonság a kritikus koncepcióban. Pedig nem így van. Bosnyák István Bori Imre irodalomtörténetére hivatkozva Dettréről, mint „a *Tűz* által kiosztott »vajdasági Kazinczy«-szerep első, méltatlan — képviselője”-ről beszél, akinek helyzetfelmérő képességét kérdőjelezi meg, minthogy a *Napló* főszerkesztője „csak 1927-ben veti föl az irodalmi vezéregyéniség hiányának kérdését”. Ha azonban figyelmesen olvasunk, akkor kiderül, hogy *A jugoszláviai magyar irodalomtörténet* is idézi annak bizonyítékát, miszerint

Dette János 1924-ben leírt véleményének értelmében „Az utóállamokban felpeszülő magyar irodalom mindenütt kritika és tekintély után sóvárog.” Bori a kultúraszervezőnek e felismerését nem a későbbi dátumhoz köti. Nem is teheti, hiszen ha a volt szegedi főispán személy szerint nem érzett is elhivatottságot a vezéri szerepre, az irodalom irányításának szükségességét egyáltalán nem tagadta, csakhogy a szervezést, értékelést közösségi formában, egy Irodalmi Társaság feladataként akarta megoldani. „Ha a tagság nem jelent elismerést, ha a választás nem kritika, s a Társaság nem tekintély, akkor az Irodalmi Társaság egyik legfőbb irodalompolitikai kötelességét hártja el magától” — olvashatjuk Haszontalan beszélgetés hasznos dolgokról című cikkének harmadik részében.

Dette János kultúrpolitikai szerepét akkor érthetjük meg, amennyiben indulásában, a határváltozást (az ő részéről pedig határátlépést) követő zűrzavarban a *Kalangyát* szerkesztő, dilettánsokra szoruló Szenteleky helyzetének előképét látjuk, míg az esztétikai értékvédelem rövid időn belül kialakult pozíciójában Szirmai Károlynak Szenteleky halálát követő, provincializmus elleni hadakozására kell ismernünk. A lényeg szerint tehát Dette János kezdettől fogva a vajdasági magyar irodalom mellett állt; következőleg: a fejlődés nála csupán hangsúlyeltolódás, ezért a paradoxonai — igaz van Dér Zoltán utószavának — nem annyira az ember önellentmondásaként, elvtelenségeként, mint inkább az újabb feladatok és lehetőségek megoldásaként illetve kihasználásaként foghatók fel. Az árnyalatok azonban nem változtatják meg az alapszínt: mikor tehát Dette János Milko Izidorhoz vagy Kázmér Ernőhöz hasonlóan a tehetség titkában kibontatlanul hagyta a valósághoz és az esztétikumhoz való tudatos viszony kérdését, véletlenül sem a pesti kultúrigényeket igyekezett kiszolgálni, hanem pusztán az ellen tiltakozott, hogy a tematikai lehatároltság, a mikroközösség erkölce ne vezessen önámításhoz, hamis látszatokhoz, ne legyen önmagában értékmérő. Ezért nem lehet igaz a Bosnyáknak, aki egyoldalúan „történelmietlennek” látja az időtlent a korszerűvel egyeztetni igyekvő szerkesztő ragaszkodását az egységes magyar irodalomhoz. Dette János valójában olyképpen ragaszkodott az „egységes magyar irodalom” fogalmához, hogy éppen a külön életre kényszerült magyarság helyi színeiből ihletődő alkotásokkal igyekezett gazdagabbnak látni azt. Első „Kazinczynk” tájékozási ösztöne szerintünk mind a mai napig felülmúlhatatlan. Annyira nem forrott össze az irodalommal, hogy rendszeres és jó kritikus is legyen, de elméletben felismerte: feltétlenül dilettantizmushoz vezet, amennyiben az esztétikai ítélet a kisebbségi élet (ál)érdekeihez alkalmazkodik, írósckák légiójának léte nyer igazolást a „fennmaradás” érdekének szolgálatában.

Az elmékedési hajlamot a tudatos vagy öntudatlan hazátlanság élteti. A külső kényszerből emigránsként hozzánk érkezett főszerkesztő a maga műfaján belül ugyancsak író, így hát a kategóriák mérlegelése által a

saját szerepét is tisztázni szeretné. Egyéni sorsa örök igazságok megfogalmazására készíti: „Aki magyarul ír s maradandót alkot, az a magyar irodalom munkása, akár Budpesten, akár Kolozsváron, akár Suboticán született vagy él. Bessenyeieék bécsi írók voltak? Mikes Kelemen rodostói író volt? Az irodalomtörténet ismerhet csoportokat és — a könnyebbség kedvéért — egy geográfiai helyzethez fűzött osztályozásokat.” (*Haszon-talan beszélgetés hasznos dolgokról*). Dettrenek Irodalompolitika című első kisebbségi irodalmi témájú cikkéhez képest csupán a szigora nőtt meg. Ebben az írásában sem az írástudatlanok felmagasztalását helyezte, hanem csupán azt, hogy „nem az Arany Jánosokra kell várni, hanem a zseniek mellé kell állni bátorítóul és karóul”. Az ilyen támogatás nem zárja ki a hibák tapintatos, de következetes tudatosítását, mert nem elnézés a lényege. Szenteleky később csupán elméletileg volt elődjével, Dettrevel azonos állásponton; az emberekkel és műveikkel való foglalkozás éppen úgy leszállította a mércéjét, ahogyan néhány ismertetőjében Dettre sem az egyetemes magyar irodalom kortárs standardjához viszonyítva ítélkezik. Az Irodalompolitikában a nagy és kíméletlen kritikus fellépésének sürgetését a majdani remekművek születési idejére halasztja. Ettől az állásponttól jutott el az 1927-es „statárium” meghirdetéséig. A kisebbség érdekeremtési lehetőségeivel kapcsolatos nézetei már kiegyensúlyozottabbak, s a nemzetiség íróira is vonatkozathatók. 1924-ben írta, amikor már neki is meggyűlt a baja a dilettánsokkal: „A kisebbségi magyar hangja egészen új hangot, egészen friss mentalitást és új lendületet fog hozni a magyar irodalomnak. A kisebbségi magyarság betöltetlen kívánságain, orvosolatlan sérelmein, új, szokatlan, sokszor fájdalmas elhelyezkedésében megsokasodott mondanivalók új tartalmat jelentenek majd a magyar irodalomban. Ez az új hang, az új tartalom meg fogja találni a kifejezés új formáit is, mint ahogy igazi, elhallgathatatlan, végzetes kikíváncskozó mondanivaló még soha nem jelentkezett elnyűtt formában.” (A kisebbségi magyar irodalom)

Nem a tartalom, hanem a forma nemzeti; a jugoszláviai magyarság kifejezőskultúrájának alapanyagában kötődik az anyaországhoz. Az etnikailag idegen nemzettel való közösségben élés az életélménynek a határait tágítja ki, frissíti fel, az időtlen nemzeti princípium, melynek vitalitása éppen ebben rejlik, homogenizálni fogja ezt a négyfelé húzó heterogenitást.

VAJDA Gábor